

Przemysław Kubiak

Damnatio ad bestias
i inne kary wykonywane na arenie
w antycznym Rzymie

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Damnatio ad bestias
i inne kary wykonywane na arenie
w antycznym Rzymie

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Przemysław Kubiak

Damnatio ad bestias
i inne kary wykonywane na arenie
w antycznym Rzymie

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2014

Przemysław Kubiak – Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Rzymskiego, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Krzysztof Amielańczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Danuta Bąk

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Grzejszczak

Publikacja sfinansowana ze środków przyznanych w ramach dotacji celowej na prowadzenie badań naukowych lub prac rozwojowych oraz zadań z nimi związanych służących rozwojowi młodych naukowców na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06343.13.0.D

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7969-114-2

ISBN (ebook) 978-83-7969-337-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

*Kochają tych, których karzą,
lekceważą tych, których cenią,
wielbią sztukę, lecz artystę piętnują*

Tertulian, *De Spectaculis* 22, 3

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
Rozdział 1. ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE	21
1.1. Geneza i rozwój igrzysk gladiatorских w starożytnym Rzymie	21
1.2. Geneza i rozwój igrzysk z udziałem dzikich zwierząt w starożytnym Rzymie	33
1.3. <i>Naumachia</i>	37
1.4. Pochodzenie gladiatorów oraz osób walczących ze zwierzętami	43
1.5. Schyłek igrzysk gladiatorских oraz walk z dzikimi zwierzętami	56
1.6. Rodzaje kar oraz zasady ich wymierzania w starożytnym Rzymie	59
Rozdział 2. KARY WYKONYWANE NA ARENIE	67
2.1. <i>Damnatio ad bestias</i>	67
2.2. <i>Damnatio ad gladium ludi</i>	94
2.3. <i>Damnatio in ludum</i>	113
2.4. Sytuacja prawna osób skazanych	133
Rozdział 3. ZAKRES STOSOWANIA KAR WYKONYWANYCH NA ARENIE	153
3.1. Wymiar kary a status oskarżonego w rzymskim prawie karnym	153
3.2. Sprzedaż niewolników do walki na arenie	159
3.3. Zakres stosowania kary <i>ad bestias</i>	173
3.4. Zakres stosowania kary <i>ad gladium ludi</i>	199

3.5. Zakres stosowania kary <i>in ludum</i>	210
3.6. Kary wykonywane na arenie w świetle funkcji prawa karnego	222
Wnioski	235
Literatura	245
Indeks źródeł	257

WYKAZ SKRÓTÓW

- Annales UMCS – Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin
- ANRW – Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin–New York
- Anth. Pal. – *Anthologia Palatina*, Lucilius
- App. – Appianus
- Apul. – Apuleius
- AUNC – Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia, Toruń
- AUW – Acta Universitatis Wratislaviensis, Wrocław
- BIDR – Bulletin dell'Istituto di Diritto Romano, Roma
- Biuletyn LTN – Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Lublin
- C. – *Codex Iustiniani*
- Caes. – Iulius Caesar
- Cass. – Cassiodorus, *Variarum libri*
- Cic. – Cicero
- CJ – Classical Journal
- Clem. – Clemens Romanus
- Coll. – *Collatio legum mosaicarum et romanarum*
- CQ – Classical Quarterly
- C. Th. – *Codex Theodosiani*
- CW – Classical World
- CPH – *Czasopismo Prawno-Historyczne*, Poznań–Warszawa
- D. – *Digestae Iustiniani*
- Daremborg-Saglio – C. V. Daremborg, E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris 1877–1919
- Dio – Cassius Dio, *Historia Romana*
- Diod. – Diodorus
- Emerita – Emerita. Revista de Lingüística y Filología Clásica, Madrid
- EOS – Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum, Wrocław
- Epict. – Epictetus

Euseb.	– Eusebius
Flav.	– Flavius
Flor.	– Florus, <i>Epitome</i>
G.	– <i>Institutiones Gai</i>
Gell.	– Aulus Gellius, <i>Noctes Atticae</i>
Hermes	– Hermes. Zeitschrift für Klassische Philologie, Berlin
Hesperia	– Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Ateny
Historia	– Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte, Stuttgart
Hor.	– Horatius
HTR	– Harvard Theological Review, Harvard
I.	– <i>Institutiones Iustiniani</i>
INDEX	– Quaderni camerti di studi romanistici. International Survey of Roman Law, Napoli
Index interpolationum	– E. Levy, E. Rabel, <i>Index interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur</i> , Weimar 1929–1935
Isid.	– Isidorus Hispalensis
Iuv.	– Iuvenalis
JRS	– Journal of Roman Studies, Cambridge
Labeo	– Labeo. Rassegna di diritto romano, Napoli
lex gladiatoria	– <i>Senatus consultum de pretiis gladiatorum minuendis</i>
Lib. Dan.	– <i>Liber Danielis Prophetis</i>
Liv.	– Livius
Luc.	– Lucianus Samosatensis
Mart.	– Martialis
Mart. Pol.	– <i>Martyrium Polycarpi</i>
MEFR	– Mélanges d'archéologie et d'histoire, Roma
Monum. Ancyrr.	– <i>Monumentum Ancyranum, Res Gestae Divi Augusti</i>
Nicol.	– Nicolaus Damascensis
Novat.	– Novatian
Nov.	– <i>Novellae Iustiniani</i>
OIR	– Orbis Iuris Romani, Journal of Ancient Law Studies, Trnava
Oros.	– Orosius
PBSR	– Papers of the British School at Rome, Rome
Petron.	– Petronius
Pheonix	– Pheonix. Classical Association of Canada, Toronto
Plin. <i>Epist.</i>	– Plinius Minor, <i>Epistulae</i>
Plin. <i>Nat.</i>	– Plinius Maior, <i>Historia Naturalis</i>
Plut.	– Plutarchus
POK	– Pisma Ojców Kościoła, Poznań
Polib.	– Polibius
Pomoerium	– Pomoerium. Studia et commentarii ad orbem classicum spectantia

- Prawo Kanoniczne – Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny, Warszawa
- Prud. – Prudentius
- P. S. – *Pauli Sententiae*
- Quint. – Quintilianus
- RE – *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*, Stuttgart 1894
- RHD – *Revue Historique de Droit français et étranger*, Paris
- RhM – *Rheinisches Museum für Philologie*, Köln
- RIDA – *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, Bruxelles
- Rocznik Lubelski – Rocznik Lubelski. Czasopismo lubelskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego, Lublin
- Sallust. – Sallustius
- Salv. – Salvius
- SDHI – *Studia et Documenta Historiae et Iuris*, Roma
- Sen. – Seneca
- Serv. – Servius
- S. H. A. – *Scriptores Historiae Augustae*
- SPE – *Studia Prawno-Ekonomiczne*, Łódź
- Strab. – Strabo
- Suet. – Suetonius, *De vita Ceasarum*
- Tac. – Tacitus
- Tert. – Tertulian
- TJ – *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis. The Legal History Review*, Leiden
- U. E. – *Ulpiani Epitomae*
- Val. Max. – Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabili-um libri IX*
- Vell. – Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*
- Zeszyty Prawnicze – Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa
- UKSW
- ZPE – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Köln
- ZSS – *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Weimar

WSTĘP

„Igrzyska i walki gladiatorские cieszyły się w starożytnym Rzymie ogromną popularnością...”. Tak z pewnością rozpoczyna się większość publikacji dotyczących tej tematyki, jest to bowiem nie tylko powszechnie znany fakt, ale też swego rodzaju fenomen do dziś nurtujący badaczy Antyku. Nadal trudno przekonująco wyjaśnić jego przyczyny, pomimo znacznej liczby opracowań naukowych jemu poświęconych. O niegasnącej fascynacji tą dziedziną życia publicznego Rzymian świadczą nie tylko wspomniane wyżej publikacje, ale również inspiracje odnajdywane w utworach o innym charakterze.

Igrzyska gladiatorские od samych początków ich organizowania w antycznym Rzymie zyskiwały na znaczeniu i w coraz większym stopniu wkraczały w różne dziedziny życia ówczesnych Rzymian. Były nie tylko źródłem natchnienia dla poetów i autorów starożytnych, ale równocześnie przedmiotem uważnej i często surowej krytyki historyków oraz filozofów. Stanowiąc rozrywkę dla zwykłych obywateli, jednocześnie stawały się instrumentem w rękach elit rządzących decydującym niejednokrotnie o karierach politycznych. Nie należy zapominać również o aspekcie ekonomicznym tych widowisk dotyczącym nie tylko widzów, ale także urzędników i przedstawicieli władzy. Dla jednych bowiem stanowiły one źródło dobrobytu i fortuny, innym przynosiły bankructwo, a niekiedy nawet śmierć. Sami gladiatorzy natomiast, postrzegani przez ówczesnych jako bohaterowie lub herosi, podziwiani byli tak jak współczesne gwiazdy światowej rozrywki. Graffiti odnalezione w Pompejach sugerują, iż nie tylko byli idolami, wzorami męstwa, odwagi i waleczności dla męskiej części populacji, lecz także obiektami westchnień wielu rzymskich kobiet.

To jakże złożone zjawisko społeczne miało oczywiście również swoje drugie oblicze, pozbawione glorii i chwały. Nie tylko współcześni historycy i badacze, ale już starożytni podkreślali okrucieństwo oraz wulgarność tej formy rozrywki. Gladiatorzy zatem gloryfikowani z jednej strony, jednocześnie uważani byli za zbrodniarzy, ludzi pozbawionych czci i honoru. Określenia „gladiator” niejednokrotnie używano w literaturze antycznej jako jedną z najgorszych obelg i wyzwisk. Współczesnemu czytelnikowi trudno zrozumieć ten paradoks, który bardzo trafnie ujął Tertulian, pisząc, iż Rzymianie „kochają tych, których karzą, lekceważą tych, których cenią, wielbią sztukę, lecz artystę piętnują”¹. Powyższy problem dodatkowo komplikuje fakt, że igrzyska służyły również ówczesnym przedstawicielom władzy państwowej jako narzędzie wymiaru sprawiedliwości. Jedną z najliczniejszych grup osób ginących na arenie byli bowiem skazani w postępowaniu karnym.

Celem tej publikacji nie jest udzielenie odpowiedzi na pytanie o przyczyny tak ogromnej popularności igrzysk gladiatorских w świecie Rzymian ani zaprezentowanie jednej, spójnej teorii wyjaśniającej przedstawiony powyżej paradoks i pozostałe aspekty tego zjawiska. Dla autora niniejszej pracy bardziej kuszące wydało się podjęcie próby określenia roli, jaką pełnili skazańcy na arenach starożytnego Rzymu. Kim byli? W jaki sposób tam trafiali? Jakich przestępstw się dopuszczali, aby „zasłużyć sobie” na taki los? A przede wszystkim – jakie kary im wymierzano i na czym one polegały?

W celu udzielenia odpowiedzi na powyższe pytania niezbędne było przeprowadzenie analizy prawnych aspektów walk na arenie, w szczególności określenie różnych typów kar związanych z igrzyskami gladiatorскими oraz ustalenie zakre-

¹ Tert. *Spect*, 22, 3: ...*amant quos multant, depretiant quos probant, artem magnificent, artificem notant*. Tłum. S. Naskręt, A. Strzelecka, *Tertulian. O widowiskach. O batwochwalstwie*, POK 28, Poznań 2005. Z uwagi na różnorodność źródeł historycznych przytaczanych w niniejszej publikacji, teksty prawne i prawnicze cytowane są w oryginale, teksty literackie zaś w tłumaczeniach na język polski z podaniem brzmienia oryginału, jeśli jest to potrzebne dla prowadzonej analizy.

su ich stosowania. Ilość źródeł prawnych odnoszących się do omawianej problematyki jest wystarczająca do wyciągnięcia wniosków, choć różna w odniesieniu do poszczególnych badanych okresów prawa rzymskiego. W szczególności materiał źródłowy dotyczący czasów republiki nie jest zbyt bogaty, jednak w zestawieniu ze źródłami literackimi umożliwia ustalenie analizowanych kwestii. Zdecydowanie liczniejsze są relacje jurystów z okresu cesarstwa, w szczególności zawarte w kodyfikacji justyniańskiej, a także w *Sentencjach* Paulusa oraz *Zbiorze prawa Mojżeszowego i rzymskiego* (*Collatio legum mosaicarum et romanarum*), w skrócie nazywanym *Collatio*.

Wskazane wyżej niedostatki materiału prawniczego rekompensują wzmianki zawarte w pismach i dziełach literackich. Igrzyska gladiatorские były bowiem integralną częścią życia publicznego Rzymian, stąd dość dużo uwag na ich temat zawarte jest w pracach historyków starożytnych, takich jak Kasjusz Dion, Liwiusz, Swetoniusz czy też Tacyt. Nieocenionym źródłem informacji o karach stosowanych w okresie republiki są pisma Cycerona, a także – w późniejszym okresie – Seneki, którzy niejednokrotnie byli naocznymi świadkami opisywanych wydarzeń. Jak wspomniano wcześniej, wątki związane z walkami gladiatorów pojawiają się również u rzymskich poetów. Odnaleźć je można przede wszystkim u Marcjalisa w jego *Epigramatach* oraz u Juwenalisa w *Satyrach*. Dzięki chrześcijańskiej literaturze martyrologicznej opisującej męczeństwo chrześcijan natomiast możliwe było odtworzenie sposobów wymierzania „kar wykonywanych na arenie”. W tym miejscu należy wymienić w szczególności dzieła Tertuliana (*O widowiskach, Apologetyk*) i Euzebiusza z Cezarei (*Historia Kościelna*).

Już na początku niniejszych rozważań trzeba wyjaśnić kilka kwestii terminologicznych związanych z pojęciem „kar wykonywanych na arenie”. Z pewnością dla Czytelnika, choćby w najmniejszym stopniu zainteresowanego starożytnym Rzymem lub jego systemem prawnym, nie stanowi tajemnicy fakt, że istniały trzy kary związane z igrzyskami gladiatorскими. Z braku stosownego terminu odnoszącego się do

nich w niniejszej publikacji przyjęto stosowanie opisowego określenia „kary wykonywane na arenie”, gdyż mimo dość zasadniczych różnic występujących między nimi, elementem wspólnym były miejsce i czas ich wykonania. Warto podkreślić jednak, że nieuprawnione byłoby używanie w stosunku do nich terminu „kary śmierci”, gdyż jak zostanie to wykazane dalej, nie zawsze taki odnosiły skutek.

Do kar wykonywanych na arenie zaliczyć można zatem: *damnatio ad bestias* – najlepiej obecnie poznaną karę polegającą na rzuconiu skazańca dzikim zwierzętom; *damnatio ad gladium ludi* – również formę kary śmierci wykonywaną poprzez walkę na miecze, oraz *damnatio in ludum* – skazanie do szkoły gladiatorów². Informacje na temat analizowanych kar odnaleźć można w dość licznych opracowaniach współczesnych, które co do zasady dzielą się na dwie grupy. Jedną stanowią prace o charakterze historycznym – skupiające się na opisie walk gladiatorских, z uwzględnieniem ich genezy, ewolucji i znaczenia. Te jednak w bardzo ograniczonym zakresie (można powiedzieć niewystarczającym) poruszają aspekty prawne³. Jest to bez wątpienia uzasadnione, ich za-

² Fragmenty analizy istoty oraz sposobu wymierzania tych kar zawarte zostały w publikacjach autora poświęconych osobno każdej z nich, zob. P. Kubiak, *Szkice z zakresu rzymskiego prawa karnego – damnatio ad bestias*, SPE 82/2010, s. 107–124; idem, *Szkice z zakresu rzymskiego prawa karnego – skazanie na udział w igrzyskach gladiatorских (damnatio ad gladium ludi)*, SPE 84/2011, s. 147–165; idem, *Szkice z zakresu rzymskiego prawa karnego – skazanie do szkoły gladiatorów (damnatio in ludum)*, SPE 85/2012, s. 85–112.

³ Do tej grupy opracowań przede wszystkim zaliczyć należy monumentalne i przełomowe dzieło G. Ville’go *La gladiature en occident des origines à la mort de Domitien*, Rome 1981. Ponadto na szczególną uwagę zasługują: R. Auguet, *Cruelty and Civilization. The Roman Games*, London 1972; M. Grant, *Gladiatorzy*, Warszawa 1980; K. Hopkins, *Death and Renewal. Sociological studies in Roman History*, vol. II, Cambridge 1983; T. Wiedemann, *Emperors and Gladiators*, London 1992; C. A. Barton, *The Sorrows of the Ancient Romans. The Gladiator and the Monster*, New Jersey 1992; P. Plass, *The Game of Death in ancient Rome. Arena, Sport and Political Suicide*, Madison 1995; A. Futrell, *Blood in the Arena. The Spectacle of Roman Power*, Austin 1997; idem, *The Roman Games. Historical sources in*

daniem bowiem nie jest przeprowadzenie szczegółowej analizy regulacji rzymskiego prawa karnego, lecz przedstawienie całokształtu zjawisk i mechanizmów rządzących ówczesnym światem lub opisanie jego społecznych i historycznych uwarunkowań. Stąd uwagi odnoszące się do określonych zagadnień prawnych mają w tych pracach charakter marginalny.

Do drugiej grupy opracowań, dotyczących tylko w pewnym stopniu omawianej problematyki, zaliczyć należy przede wszystkim prace ogólne poświęcone rzymskiemu prawu kar-nemu⁴. Ze względu na swoją specyfikę nie zawierają one pogłę-

Translation, Oxford 2006; D. G. Kyle, *Spectacles of Death in Ancient Rome*, New York 1998; F. Meijer, *Gladiatoren. Das Spiel um Leben und Tod*, Düsseldorf-Zürich 2004. Należy jednak pamiętać, iż jest to wyliczenie dość wybiórcze, liczba prac dotyczących igrzysk gladiatorских jest bowiem o wiele większa. Nie sposób również pominąć polskich przedstawicieli tego nurtu badań. W pierwszej kolejności z pewnością trzeba wymienić prace profesora D. Ślapka, którego należy uznać za wybitnego znawcę tej tematyki. Poniżej wybrane pozycje najbardziej związane z analizowanym zagadnieniem: D. Ślapek, *Munus, ludus czy spectaculum gladiatorium? Terminologia igrzysk gladiatorских schyłku republiki rzymskiej*, AUNC 27/1992, s. 59–66; idem, *Przestępcy na arenach w republice rzymskiej*, Biuletyn LTN 34/1993, s. 35–46; idem, *Gladiatorzy i polityka. Igrzyska w okresie późnej republiki rzymskiej*, Wrocław 1995; idem, *Damnatio ad bestias w rozwoju venationes okresu republiki rzymskiej*, [w:] *Kara śmierci w starożytnym Rzymie*, red. H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 1996, s. 127–142; idem, *Sport i widowiska w świecie antycznym*, Kraków-Warszawa 2010. W szczególności tę ostatnią encyklopedyczną pracę należy uznać za dzieło o wyjątkowym charakterze. Zob. też S. Longosz, *Damnatio ad bestias*, Tarnowskie Studia Teologiczne 7/1979, s. 82–105; R. Kamienik, *Gladiatorzy w Galii Rzymskiej w świetle inskrypcji i zabytków archeologicznych*, AUV 118/1970, s. 3–39; idem, *Gladiatorzy i igrzyska gladiatorские w ostatnim wieku republiki rzymskiej*, Rocznik Lubelski 23–24/1981–1982, s. 7–22.

⁴ T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899; C. Ferrini, *Diritto penale romano. Teorie generali*, Milano 1899; idem, *Diritto penale romano. Esposizione storica e dottrinale*, Roma 1902; E. Costa, *Crimini e pene da Romolo a Giustiniano*, Bologna 1921; U. Brasiello, *La repressione penale in diritto romano*, Napoli 1937; G. F. Falchi, *Diritto penale romano (i singoli reati)*, Padova 1932; idem, *Diritto penale romano (dottrine generali)*, Padova 1937; C. Dupont, *Le Droit Criminel dans les Constitutions de Constantin. Les infractions*, Lille 1953; idem, *Le Droit Criminel dans les Constitutions de Constantin. Les peines*, Lille 1955; W. Rein, *Das Kriminalrecht der Römer*

bionej analizy charakteru kar wykonywanych na arenie, a podają jedynie najbardziej podstawowe informacje. Poza tym nie obejmują źródeł literackich, a także nie uwzględniają czynników społeczno-historycznych, skupiając się przede wszystkim na kwestiach prawnych. W niewielkim stopniu dotyczą również analizowanego zagadnienia dzieła o węższym zakresie zainteresowań – opisujące poszczególne instytucje lub wybrane elementy rzymskiego prawa karnego, które jedynie pośrednio nawiązują do przedmiotu niniejszych rozważań⁵.

Zamierzone przedsięwzięcie ma na celu zatem wypełnić swego rodzaju lukę w obecnym stanie wiedzy na temat kar wykonywanych na arenie. Prezentowane podejście, uwzględniające także szerokie tło społeczno-historyczne, umożliwiło

von Romulus bis auf Justinianus, Aalen 1962; B. Santalucia, *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano 1989; O. F. Robinson, *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore 1995; A. Nogrady, *Römisches Strafrecht nach Ulpian. Buch 7 bis 9 De officio proconsulis*, Berlin 2006.

⁵ Zob. W. W. Buckland, *The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1908; O. F. Robinson, *Slaves and the Criminal Law*, ZSS 98/1981, s. 213–254. Pośród polskich przedstawicieli nauki nawiązujących w niewielkim stopniu do analizowanych kwestii należy wymienić: G. Kuleczka, *Studia nad rzymskim wojskowym prawem karnym*, Poznań 1974; A. Dębiński, *Sankcje karne za przestępstwo sacrilegium*, Biuletyn LTN 34/1993, t. I, s. 23–33; idem, *Poena cullei w rzymskim prawie karnym*, Prawo Kanoniczne 37/1994, s. 133–146; idem, *Sacrilegium w prawie rzymskim*, Lublin 1995; K. Amielańczyk, *Poena legis Corneliae*, [w:] *Kara śmierci w starożytnym Rzymie*, red. H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 1996, s. 143–153; idem, *Parricidium i poena cullei*, [w:] *Religia i prawo karne w starożytnym Rzymie*, red. A. Dębiński, M. Kuryłowicz, Lublin 1998, s. 139–150; idem, *Reskrypt cesarza Hadriana o zakazie sprzedaży niewolnic stręczycielom i niewolników właścicielom szkół gladiatorских*, [w:] *Contra leges et bonos mores. Przestępstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*, red. H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2005, s. 9–23; idem, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006; idem, *Lex Cornelia de siccariis et veneficis. Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom*, Lublin 2011. Ponadto M. Kuryłowicz, *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994; W. Litewski, *Rzymski proces karny*, Kraków 2003; M. Jońca, *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008; M. H. Dyjakowska, *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin 2010.

jednocześnie pogłębienie wglądu w podstawowe zasady rzymskiego wymiaru sprawiedliwości, przede wszystkim w zakresie dotyczącym sytuacji społecznej i prawnej osób skazanych w postępowaniu karnym, zarówno przed popełnieniem czynu zabronionego, jak i po wydaniu wyroku. Analiza przeprowadzona w tych dość wąsko zakreślonych ramach stworzyła również możliwość poszerzenia wiedzy nie tylko na temat rzymskiej systematyki przestępstw, lecz także okoliczności powodujących zaostrzenie lub złagodzenie odpowiedzialności ich sprawców na przykładzie omawianych form represji karnej.

Przy uwzględnieniu szerszego kontekstu omawianego zjawiska godne szczególnej uwagi wydało się podjęcie próby umiejscowienia analizowanych sankcji karnych pośród pozostałych kar stosowanych w rzymskim prawie karnym. Trudno bowiem współczesnemu prawnikowi odnieść się do analizowanych kwestii bez uprzedniego uzmysłowienia sobie realiów życia w starożytnym Rzymie oraz charakteru ówczesnych norm prawa karnego. Dopiero dzięki temu możliwe jest dokonanie właściwej oceny analizowanych kar oraz umiejscowienie ich w systemie obejmującym pozostałe formy karania rzymskich przestępców. W ten sposób dostrzec można nie tylko to, w jaki sposób prawo karne realizowało ogólne zamierzenia ustawodawcy oraz spełniało funkcje stawiane mu przez przedstawicieli władzy czy sądownictwa, ale przede wszystkim, jakie znaczenie miały te formy represjonowania przestępstw kryminalnych dla zwykłych obywateli.

Rozdział 1

ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE

1.1. Geneza i rozwój igrzysk gladiatorских w starożytnym Rzymie

Kwestia genezy walk gladiatorских, głównie ze względu na charakterystykę materiału źródłowego zarówno pisanego, jak i archeologicznego, budziła u badaczy dość liczne kontrowersje. Brak jednoznacznych dowodów wskazujących na miejsce narodzin gladiatury w świecie starożytnym, również co do pochodzenia i początków rzymskiej formy tych igrzysk, spowodował powstanie kilku teorii dotyczących tego zagadnienia. Głównym punktem spornym dyskusji było z jednej strony ustalenie początkowego celu i znaczenia walk gladiatorских, z drugiej zaś – miejsca ich powstania.

W ocenie charakteru tego zjawiska wykształciły się dwa główne nurty poglądów. Oba upatrują źródeł walk gladiatorских w obrzędzie składania ofiar z ludzi, przy czym zgodnie z pierwszym z nich ofiary te poświęcano bogom, według drugiego natomiast – ku czci zmarłych⁶. Zwolennicy pierwszej z powyższych teorii odwoływali się głównie do przekazu Serwiusza mówiącego, że walki gladiatorские zastąpiły składanie ofiar z jeńców wojennych ku czci bogów na pogrzebach

⁶ D. Słapek, *Gladiatorzy...*, s. 20. Autor ten nazywa walki gladiatorские „religijnym reliktem”. Na temat początków gladiatury zob. też F. Meijer, *Gladiatoren. Das Spiel um Leben und Tod*, Düsseldorf–Zürich 2004, s. 20–24.